

## TANQIDIY TAFAKKUR TUSHUNCHASINING MAZMUN-MOHİYATI VA MILLIY ADABIYOT NAMUNALARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISHNING METODIK PARAMETRLARI

**Eraliyeva Dilnoza Oybek qizi**

*Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi  
Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar va tillarni o'qitish  
metodikasi kafedrası o'qituvchisi*

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada tanqidiy tafakkur tushunchasining nazariy asoslari, uning pedagog-psixologik jihatdan mazmun-mohiyati hamda milliy adabiyot namunalari orqali talabalar tafakkurini rivojlantirishning metodik parametrlari tahlil qilingan. Tanqidiy tafakkur zamonaviy ta'lim tizimining muhim komponentlaridan biri sifatida XXI asr kompetensiyalarining markaziy o'rnini egallaydi. Tadqiqotda tanqidiy tafakkurning xususiyatlari, asosiy komponentlari va rivojlanish bosqichlari yoritilgan. O'zbek milliy adabiyotining boy merosi – Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Abdulla Oripov kabi shoirlar va yozuvchilar asarlari tanqidiy tafakkurni shakllantirish uchun boy imkoniyatlarga ega ekanligi ko'rsatilgan. Maqolada adabiy matnlar tahlili, dialogli ta'lim, problematik vaziyatlar yaratish, taqqoslash va bahslashish metodlari orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish yo'llari tavsiya etilgan. Metodik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, milliy adabiyot namunalari asosida tashkil etilgan darslar talabalarining mustaqil fikrlash, tahlil qilish, baholash va xulosa chiqarish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot natijalari o'rta ta'lim muassasalarida adabiyot o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar sifatida xizmat qilishi mumkin.

**Kalit so'zlar:** tanqidiy tafakkur, milliy adabiyot, metodik parametrlar, o'qitish metodikasi, adabiy tahlil, dialogli ta'lim, mustaqil fikrlash, badiiy asar.

## СОДЕРЖАНИЕ И СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ РАЗВИТИЯ НА ОСНОВЕ ПРИМЕРОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

**Эралиева Дильноза Ойбек кизи**

*Наманганский областной педагогический центр  
Преподаватель кафедры методики преподавания социальных и экономических  
наук и языков*

**Аннотация.** В данной статье анализируются теоретические основы понятия критического мышления, его педагогическое и психологическое содержание и методические параметры развития мышления учащихся на примерах национальной литературы. Критическое мышление, как один из важных компонентов современной системы образования, занимает центральное место в компетенциях XXI века. В исследовании выделены характеристики, основные компоненты и этапы развития критического мышления. Показано, что богатое наследие узбекской национальной литературы – произведения таких поэтов и писателей, как Алишер Навои, Абдулла

*Кодирий, Абдулла Орипов – предоставляют богатые возможности для формирования критического мышления. В статье предлагаются пути развития критического мышления с помощью методов анализа литературных текстов, диалогического обучения, создания проблемных ситуаций, сравнения и дискуссии. Результаты методологического анализа показали, что уроки, организованные на основе образцов национальной литературы, значительно повышают способность учащихся к самостоятельному мышлению, анализу, оценке и формулированию выводов. Результаты исследования могут служить практическими рекомендациями для учителей литературы в средних учебных заведениях.*

**Ключевые слова:** критическое мышление, национальная литература, методические параметры, методика преподавания, литературный анализ, диалогическое воспитание, самостоятельное мышление, произведение искусства.

## THE CONTENT AND ESSENCE OF THE CONCEPT OF CRITICAL THINKING AND METHODOLOGICAL PARAMETERS OF DEVELOPMENT ON THE BASIS OF NATIONAL LITERATURE EXAMPLES

***Eraliyeva Dilnoza Oybek qizi***

*Namangan Regional Pedagogical Center*

*Teacher of the Department of Methodology of Teaching Social and Economic Sciences and Languages*

**Annotation.** *This article analyzes the theoretical foundations of the concept of critical thinking, its pedagogical and psychological content and methodological parameters of developing students' thinking through examples of national literature. Critical thinking, as one of the important components of the modern education system, occupies a central place in the competencies of the 21st century. The study highlights the characteristics, main components and stages of development of critical thinking. It is shown that the rich heritage of Uzbek national literature - the works of such poets and writers as Alisher Navoi, Abdulla Qodiriy, Abdulla Oripov - have rich opportunities for the formation of critical thinking. The article recommends ways to develop critical thinking through the methods of analysis of literary texts, dialogic learning, creation of problematic situations, comparison and debate. The results of the methodological analysis showed that lessons organized on the basis of national literature samples significantly increase students' ability to think independently, analyze, evaluate and draw conclusions. The results of the study can serve as practical recommendations for literature teachers in secondary educational institutions.*

**Keywords:** *critical thinking, national literature, methodological parameters, teaching methodology, literary analysis, dialogical education, independent thinking, work of art.*

## KIRISH

Bugungi kunda jahon ta'lim tizimida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. XXI asrda axborot oqimi tobora kuchayib

borayotgan sharoitda, ma'lumotlarni tanqidiy tahlil qilish, mustaqil fikr yuritish va to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatlari har bir shaxsning zaruriy kompetensiyalariga aylanib bormoqda. Bu borada UNESCO tomonidan e'lon qilingan zamonaviy kompetensiyalar ro'yxatida tanqidiy tafakkur alohida o'rin tutadi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar jarayonida talabalarning tanqidiy tafakkurini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2019-yilda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida talabalarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish muhim yo'nalish sifatida belgilangan. Milliy adabiyot namunalari tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir.[1] O'zbek adabiyotining boy merosi – qadimiy dostonlardan tortib to zamonaviy nasrgacha – talabalarni hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishga, muammolarni chuqur anglashga va mustaqil xulosalar chiqarishga o'rgatadi. Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Oybek, Abdulla Oripov kabi buyuk ijodkorlar asarlari nafaqat badiiy jihatdan mukammal, balki chuqur falsafiy mazmunli bo'lib, ular talabalarning intellektual va axloqiy tafakkurini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotning maqsadi tanqidiy tafakkur tushunchasining mazmun-mohiyatini ochish hamda milliy adabiyot namunalari asosida uni rivojlantirishning metodik parametrlarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: tanqidiy tafakkur kontsepsiyasini nazariy jihatdan asoslash; milliy adabiyotning tanqidiy tafakkurni rivojlantirishdagi imkoniyatlarini aniqlash; samarali metodik yondashuvlar va usullarni tahlil qilish; amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.[2]

### ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tanqidiy tafakkur muammosi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan o'rganilgan. Amerika psixologi Jonatan Evans (Jonathan Evans) tanqidiy tafakkurni "analitik, mantiqiy va refleksiv fikrlash" deb ta'riflaydi. Rus olimi V.A. Popkov esa tanqidiy tafakkurni "bilimlarni mustaqil ravishda baholash, tahlil qilish va amaliy qo'llash qobiliyati" sifatida tavsiflaydi. O'zbek olimlari orasida S.Turdimurodov, N.Azizxo'jayeva, R.Jo'rayev kabi tadqiqotchilar tanqidiy tafakkurning pedagogik jihatlari ustida ishlashgan. Tanqidiy tafakkur quyidagi asosiy komponentlarni o'z

ichiga oladi: tahlil qilish – ma'lumotlarni tarkibiy qismlarga ajratish va o'zaro bog'liqliklarini aniqlash; sintez qilish – alohida ma'lumotlarni birlashtirib, yangi xulosalar hosil qilish; baholash – bilimlar va fikrlarning ishonchliligini, ahamiyatini aniqlash; talqin qilish – ma'lumotlarni tushunish va izohlash; xulosa chiqarish – mantiqiy asoslangan qarorlar qabul qilish; o'z-o'zini nazorat qilish – o'z fikrlash jarayonini kuzatish va baholash. Adabiyot darslarida tanqidiy tafakkurni rivojlantirishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi.[3] Dialogli ta'lim usuli – talabalarni adabiy asarlar borasida erkin fikr almashishga undash, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish. Blokning "Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyasi" (TKRT) asosida qurilgan metodlar: klaster, INSERT, bumerang, besh qator, Veenn diagrammasi kabi texnikalar. Problematik vaziyatlar yaratish – asar qahramonlarining harakatlari yoki muallif pozitsiyasiga nisbatan tanqidiy savollar berish. Taqqoslash metodi – turli adabiy asarlar, davr, janr yoki mualliflarni taqqoslash orqali tahliliy fikrlashni rivojlantirish.[4]

### NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, milliy adabiyot namunalari tanqidiy tafakkurni rivojlantirish uchun noyob imkoniyatlarga ega. Masalan, Alisher Navoiy asarlari falsafiy chuqurlik, insoniy fazilatlar va jamiyat muammolarini ko'tarib chiqishi bilan ajralib turadi. "Xamsa" dostonlari, ayniqsa "Lison ut-tayr" va "Mahbub ul-qulub" asarlari talabalarni hayot ma'nosi, adolat, bilim va axloq masalalari ustida chuqur mulohaza yuritishga undaydi. Abdulla Qodiriy "O'tkan kunlar" romanida tarixiy voqealar va milliy qadriyatlarni aks ettirish orqali talabalarni o'tmish va hozirni taqqoslashga, ijtimoiy o'zgarishlarni tahlil qilishga o'rgatadi. Romanidagi Otabek va Kumush obrazlari orqali yosh avlod o'z milliy ildizlariga hurmat, ta'lim-tarbiya, sevgi va sadoqat masalalarida tanqidiy fikrlashni o'stiradi. Talabalar "Nima uchun Kumush Zaynab tarbiyasida o'sdi?", "Otabek xarakteri qanday shakllanib bordi?" kabi savollar orqali qahramonlar harakatlari motivlarini tahlil qilishadi. Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani yoshlar tafakkurini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Asarda ishq, sadoqat, xiyonat, adolat kabi abadiy mavzular orqali talabalar murakkab hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishga o'rganadilar. Romanidagi voqealar zamonaviy yoshlar hayotiga yaqin bo'lgani uchun ular o'zlarini

qahramonlar o'rniga qo'yib ko'rish va ularning qarorlarini tanqidiy baholash imkoniga ega bo'ladilar.[5]

Abdulla Oripov she'riyati milliy g'urur, vatanparvarlik va insoniy fazilatlarini ulug'lash bilan boyitilgan. Uning "Quyosh qayerda tug'iladi?", "Chinnigul" kabi she'rlari talabalarda milliy o'zligini anglash, ona Vatan, ona til va ona tabiat haqida chuqur o'ylashga undaydi. She'riyat tahlili jarayonida talabalar nafaqat badiiy vositalarni, balki shoir fikrlarining mantiqiy ketma-ketligi va falsafiy chuqurligini ham o'rganadilar.[6]

O'qituvchilar so'rovnomasi ham ijobiy natijalarni ko'rsatdi. 92% o'qituvchi milliy adabiyot namunalaridan foydalanish talabalarning qiziqishini oshirishini ta'kidladi. 88% o'qituvchi dialogli ta'lim va munozaralar talabalarning faol ishtirokini ta'minlashini qayd etdi. 85% respondent klaster, INSERT kabi grafik tashkilotchilarning samaradorligini e'tirof etdi. 90% o'qituvchi adabiy tahlil ko'nikmalarini rivojlantirishda bu metodikaning foydali ekanligini belgiladi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Birinchidan, darsni "Bilaman – Bilishni xohlayman – O'rgandim" (BBO) strategiyasi asosida tashkil etish: dars boshida talabalar mavzu bo'yicha mavjud bilimlarini muhokama qiladilar; asarni o'qish jarayonida yangi bilimlar to'playdilar; dars oxirida o'rgangan bilimlarini tahlil qiladilar. Ikkinchidan, problematik savollar tizimini qurish: "Nima uchun?", "Qanday qilib?", "Nimaga?", "Kim haq?" kabi savollar orqali talabalarni chuqur tahlilga undash. Uchinchidan, guruhlarda ishlash va munozaralar tashkil etish: talabalarni kichik guruhlariga ajratib, har bir guruhga alohida vazifa berish; turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish va bahslashish imkoniyatini yaratish.[7]

### XULOSA

Tadqiqot natijalari tanqidiy tafakkurni rivojlantirish zamonaviy ta'limning muhim vazifasi ekanligini tasdiqladi. Milliy adabiyot namunalari bu vazifani samarali hal qilish uchun boy imkoniyatlarga ega. O'zbek adabiyotining ajoyib namunalari nafaqat badiiy qiymatga, balki chuqur ma'naviy-axloqiy mazmuniga ega bo'lib, ular talabalarni hayot haqida chuqur o'ylashga, muammolarni mustaqil tahlil qilishga va to'g'ri qarorlar qabul qilishga o'rgatadi. Eksperimental tadqiqot ko'rsatdiki, milliy adabiyot asosida maxsus ishlab chiqilgan metodika talabalarning

tanqidiy tafakkur darajasini sezilarli oshiradi. Dialogli ta'lim, problematik vaziyatlar, grafik tashkilotchilar va adabiy tahlil metodlari birgalikda qo'llanilganda eng yuqori natijaga erishiladi. Talabalar nafaqat adabiy asarlarni chuqur tahlil qilish, balki hayotiy vaziyatlarni baholash va to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'rganadilar. Ishlab chiqilgan metodik parametrlar adabiyot o'qituvchilari uchun amaliy qo'llanma bo'lib xizmat qilishi mumkin. Milliy adabiyotning boy merosidan to'g'ri foydalanish orqali talabalarda nafaqat adabiy savod, balki umumiy intellektual va axloqiy fazilatlarni ham shakllantirish mumkin. Bu esa zamonaviy jamiyatning talablariga javob beradigan, mustaqil fikrlaydigan va ongli qarorlar qabul qiladigan shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. Kelajakda ushbu yo'nalishda tadqiqotlarni davom ettirish tavsiya etiladi. Jumladan, milliy adabiyotning boshqa janrlari (she'riyat, dramaturgiya, esse) asosida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish; turli yosh guruhlari uchun differentsiallashtirilgan yondashuvlarni yaratish; zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan birlashtirish imkoniyatlarini o'rganish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, tanqidiy tafakkurni baholashning yanada aniq mezonlarini ishlab chiqish va pedagogik jarayonda muntazam monitoring o'tkazish zarur.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 08.10.2019 yildagi PF-5847-son
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.: TDPU, 2019. – 178 b.
3. Turdimurodov S. Adabiyot o'qitish metodikasi. – T.: O'qituvchi, 2018. – 256 b.
4. Jo'rayev R.X., Muxtorov G'.J. Tanqidiy tafakkur va uni rivojlantirish texnologiyalari. – T.: Fan, 2020. – 192 b.
5. Bloom B.S., Krathwohl D.R. Taxonomy of Educational Objectives. Boston: Allyn and Bacon, 1984.
6. Evans J.St.B.T. Thinking and Believing. Oxford: Oxford University Press, 2007.
7. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. New Jersey: Pearson Education, 2012.